

Izlaganje na znanstvenom skupu
UDK 321.7 + 321.74(497.1) + 17:32 + 070 + 316.65

Četiri moćna protivnika pluralističke liberalne demokracije

DAVOR RODIN

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Hrvatska i Jugoslavija nalaze se u procesu svestrane razgradnje sistema partijske države kakvu smo nakon rata izgradili sa svim posebnostima koje nas u dobrom smislu te riječi razlikuju i od ruskog i od mađarskog ili poljskog realnog socijalizma. Pa ipak uz sve razlike danas riječ je o identičnom procesu izgradnje liberalne demokracije na ruševinama jednopartijskog političkog sistema koji je ostavio značajne tragove u razumijevanju politike. Promjene političkog sistema koje se danas odvijaju bitno su opterećene tim totalitarnim razumijevanjem politike. Ovdje insistiramo na tezi da je riječ o političkim promjenama a ne promjenama sredstvima građanskog rata. Naravno, ako važi ona rimska — poslije oluje sunce — tada zastupnici liberalne demokracije suočeni s ruševinama jednopartijske države ne bježe ni od čega tako preplašeno i brzo kao od elemenata totalitarne politike koji se mogu razbuknati usred provođenja liberalno-demokratskih reformi države. No baš ta opasnost da se liberalno-demokratski procesi reorganizacije države mogu izroditi u totalitarnu praksu karakterizira našu situaciju. Mi se nalazimo u situaciji koja nam prijeti da će u njoj liberalna demokracija biti provedena mehaničkom primjenom formalne većine protiv svih onih koji iz različitih razloga djeluju i misle u kolotečini starih ili drugačijih interesa i uvjerenja.

Strah od mehaničkog većinskog nametanja političke volje najjači je u Hrvatskoj kod lijeve opozicije i pripadnika narodnih i vjerskih manjina dok mu se paradoksalno raduju pripadnici desne opozicije kao da je parlamentarna većina baš njoj naklonjena.

Tema našeg razgovora glasi *Novinarstvo u pluralističkom društvu*, kao da smo već tamo kamo smo se tek uputili. Pluralističko-liberalna demokracija nije cilj koji bi se trebao dohvatiti niti sredstvo pomoću kojega bi se postiglo nešto drugo, već životni proces suvremenog građanstva. Bolje bi bilo temu nasloviti *Uloga novinarstva u uspostavljanju i održavanju pluralističke liberalne demokracije*. Naravno, taj zadatak permanentnog osvjetljavanja liberalno-demokratskog poretka podjednako stoji pred našim duhovnim i socijalnim znanostima koje na posve karakterističan način stoje u metodičkom raskoraku s realitetom mada baš zahvaljujući njemu, tom raskoraku, naša situacija postaje providnija i razumljivija.

Naše socijalne znanosti stoje u raskoraku s aktualnim političkim procesom demokratizacije iz posve evidentnog razloga. Duhovna situacija u kojoj se nalazimo

nije jednoznačno postkomunistička pa dijelom i antikomunistička, nego isto tako i postfašistička mada ne s istim intenzitetom i antifašistička. Historijski to znači da mi iz fašizma onog importiranog talijansko-njemačkog i onog autohtonog nismo izravno prešli u liberalnu demokraciju, poput Njemačke ili Italije, već smo nakon fašizma ušli u komunizam i sada teško razlikujemo tko su veći neprijatelji liberalne demokracije — izumirući fašisti ili postojeća komunistička svijest u glavama tisuća ljudi. Put u liberalnu demokraciju mora u nas proći kroz šibe kritike kako fašističke tako i komunističke svijesti i njihovih institucionalnih oblika vodenja države i politike.

Naše socijalne znanosti stoje u raskoraku s političkim realitetom koji je uzrokovan time što za razliku od talijanskih i njemačkih teoretičara moraju najprije kritizirati fašizam, jer ta kritika u nas nije dovršena, zatim moraju kritizirati komunističku mahom samo ideološku kritiku fašizma, nadalje komunističku jednopartijsku državu i tek onda će im se ukazati stvarne političke i socijalne snage s kojima je moguće započeti izgradnju liberalno-demokratskog poretka, jer je on izraz njihova najvišeg životnog interesa. Raskorak naših socijalnih znanosti s realitetom nije nikakva apstrakcija. Taj je raskorak moguće dokumentirati. Naše najbolje glave u oblasti relevantne socijalne filozofije i teorije orijentirale su se prema tri ključna njemačka mislioca 20. stoljeća — prema Heideggeru, Weberu i Carlu Schmittu. Martin Heidegger i Carl Schmitt su izričiti antiliberali i antidemokrati, dok je Max Weber jasno predvidio sve teškoće liberalizma iz duha novovjekovlja koje su naposljetku došle do izražaja u fašizmu i boljševizmu. Ti su pokreti i praktički i duhovno srušili labavu granicu između vrijednosnog djelovanja i vrijednosnog sudjenja, na kojoj je Weber izgradio svoj intelektualni liberalizam.

Postfašistička liberalna demokracija u Njemačkoj koja je za nas duhovno i politički meritorna nije se, dakako, odrekla Webera, Heideggera i Schmitta, već je njihove antiliberalne teze uzela u obzir pri učvršćivanju legitimacijske snage nove posttotalitarne liberalne demokracije. Naša historijski neposredovana recepcija ovih triju mislilaca proizvela je fundamentalnu dezorijentaciju u našem intelektualnom životu koja se najjasnije očitovala u tome da su ovi mislioci podjednako bili prihvatljivi krajnje lijevim kao i desnim intelektualcima. S Heideggerovim se tezama podjednako branilo kao i kritiziralo Marxa, a jednako je slučaj s Weberom i Schmittom koji su fungirali kao svjedoci ispravnosti lenjinizma kao i njegovi kritičari.

Novi evropski demokratski liberalizam nije ove mislioce tretirao pragmatički za potrebe obrane ili kritike nacionalsocijalizma i boljševizma. Naprotiv, nova je liberalna demokracija osnovne teze ovih teoretičara ugradila u svoje teorije u svrhu jačanja liberalno-demokratske pozicije ne samo u praksi već i u teoretskoj legitimaciji novog liberalizma. Tako je radikalno odbačena Heideggerova fundamentalna ontologija ali je uzet u obzir njegov kontingentalizam (teorija slučajnosti). Odbačen je Schmittov politički egzistencijalizam, ali je sačuvana njegova kritika normativizma kao i važnost njegove inicijative za precizno određenje pojma političkog. Od Webera je preuzet pojam racionalnosti u njegovoj regulativnoj otvorenosti kao i njegova teorija svrhovitog djelovanja koja nije dogmatski vezana samo uz svrhe djelovanja već dozvoljava reviziju i samih svrha.

Riječju, da bismo u naše postfašističko i postkomunističko doba mogli primjereno djelovati u pravcu izgradnje liberalno demokratskog poretka i još više od toga u pravcu izgradnje liberalno-demokratske političke kulture djelovanja potrebno je javno osvijestiti glavne opasnosti koje prijete novoj liberalnoj demokraciji, pored onih koje pripadaju recidivima prošlosti. Jer, naravno, postoji izvjesna opasnost oživljavanja nacionalnog šovinizma ala nacionalsocijalizam kao i realna opasnost izravnih boljševičkih protuudara, ali nove opasnosti po liberalnu demokraciju proizlaze iz suvremene prirode tog političkog modela. Naša cjelokupna socijalna i duhovno-znanstvena javnost pa zatim i novinarstvo mora uvidjeti da u ovim za nas historijski prijelomnim vremenima ne djeluju isključivo opasnosti nacional-šovinističkog, klerikalnog i boljševičkog jednoulja već i nove opasnosti po liberalnu demokraciju koje proizlaze iz djelovanja njenog temeljnog načela: *Demokratska većina obavezuje građane liberalno demokratske republike jače od istine*. Ovo načelo liberalne demokracije izaziva protiv sebe prvenstveno one snage koje djeluju u ime posljednje istine koju su spremne braniti svim sredstvima.

Postoje 4 klasične opasnosti po liberalnu demokraciju koje treba otklanjati novim strategijama karakterističnim upravo za novu liberalnu demokraciju izraslu na ruševinama prvog i drugog svjetskog rata. To su obrana liberalne demokracije od kritičara formalne demokracije sa stajališta direktne demokracije masa; obrana većinskog sistema odlučivanja u pluralističkoj višestranačkoj demokraciji prema načelu: *odlučuje većina a ne istina*; naposljetku, kritika teorije totalne emancipacije čovjeka. Ove tri opasnosti po novu liberalnu demokraciju treba neprekidno držati na nišanu kritičke javnosti, jer one neprekidno vrebaju na tu demokratsko-liberalnu javnost i njene institucije s najvećom mogućom prijetnjom da su, naime, liberalni demokrati neprijatelji životnih i egzistencijalnih interesa, bilo *naroda* bilo klase ili dapače čitavog čovječanstva. Hermann Lübbe jedan od suvremenih kreatora evropskog federalizma ugradio je u svoju teoriju nove liberalne demokracije odgovore na ove prijetnje, koristeći se iskustvima najjačih antiliberalnih i antidemokratskih argumenata s kojima je već uspjela destrukcija Weimarske republike. Sve ove tri opasnosti ili ovi neprijatelji liberalne demokracije crpe svoju razornu snagu iz fundamentalne četvrte opasnosti koja ih povezuje, a to je *politička zloupotreba morala i politička zloupotreba povijesti*.

Ad. 1. Neprijatelji formalne demokracije koja narodnu volju posreduje institucijama višestranačkog parlamenta, diobom vlasti, pluralistički otvorenim javnim mnijenjem, višestranačkim izborima su u prvom redu desni radikali odnosno fašisti. Oni jednostavno smatraju da stranački ideološki i institucionalno razbijeni narod nije u stanju da se efikasno suoči s vanjskim odnosno unutrašnjim neprijateljem i zato u ime očuvanja narodne egzistencije najoštrije napadaju liberalnu demokraciju. »Narod je prozreo ispraznost formalne odnosno posredničke demokracije i njenog legaliteta. Na mjesto posredničkog formalnog legaliteta treba nastupiti 'oplemenjena demokracija' (veredelte Demokratie), u kojoj je isključeno da se pomoću parlamentarnog posredovanja izbriše zapovjednička narodna volja«. ¹ Gøbbelsov argument je veoma jak. Pravo naroda na samoodržanje je prirodno pravo dapače egzistencijalno te je svako parlamentarno natezanje oko toga što je u

¹ Hermann Lübbe, *Die Aufdringlichkeit der Geschichte*, Styria Graz, Wien, Köln 1989, str. 98.

interesu naroda puko obmanjivanje narodnih interesa i poriva. Narod izravno zna što hoće i tu volju treba pustiti da izravno djeluje. Protiv ovog argumenta s kojim se je hrvao već i Rousseau izlazi Lübbe na kraj time što jedinstvenu i neposrednu narodnu volju suprotstavlja individualnim pravima čovjeka. Totalna homogenizacija naroda u svrhu rušenja poretka ili obrane od vanjskog neprijatelja, je realna mogućnost. Njoj korespondira individualno ljudsko pravo na pobunu. I pojedinac i narod imaju pravo na pobunu u smislu kidanja svih veza s postojećim ustavnim poretkom koji bitno povređuje individualna i narodna prava. To se zbiva u izvanrednom stanju. Lübbe ne osporava realnost pa i opravdanost izvanrednih stanja o kojem ga je drastično poučio Schmitt, ali odmah naglašava da je izvanredno stanje samo ono što jest, naime, kratkotrajna iznimka. Najveća opasnost, međutim, prijeti liberalnoj demokraciji onda kada se izvanredno stanje proglašava normalnim i kada se dapače tvrdi da je izvanredno stanje direktne demokracije civilizacijski i kulturno viši oblik demokracije odnosno »oplemenjena demokracija«. Kao historijski osviješteni liberal Lübbe sada svoju strategiju usmjerava u pravcu trajnog spriječavanja izvanrednih stanja.² Trajno spriječavanje izvanrednog stanja moguće je samo onda ako se korigira dogmatski »autoritarni legalizam« takozvane pravne države koja ni u čemu ne popušta vaninstitucionalnim političkim procesima i na kraju biva slomljena u narodnoj pobuni. Totalitarnom izvanrednom stanju, građanskoj pobuni ne treba dakle, parirati »autoritarnim legalizmom« već spremnošću na opravdane promjene pravnog i ustavnog poretka. Te institucionalne promjene treba provoditi pod vodstvom *rasudne snage*, a ne *moralnog ludila*, tj. tako promišljeno da se promijeni baš ono najvažnije i za promjene najzrelije. Izvanredno stanje u kojem se nalazimo treba, dakle, što prije napustiti izgradnjom normalnog stanja ali ne sredstvima apstraktnog i moralno oboružanog autoritarnog legalizma već postupnim odustajanjem od njega u ime izgradnje takvog političkog sistema koji će zadovoljiti *pluralne* ideološke, konfesionalne, političke i ekonomske interese građana i postati podlogom suvremenog *ustavnog patriotizma*. Konkretno i onih građana koji teže promjenama i onih koje još uvijek zadovoljavaju stare norme. Između *progresista* i *konzervativaca* treba uspostaviti blagi interesni debalans u korist naprednjaka. U protivnom se izvanredno stanje može produžiti do zajedničke propasti. Jer od konzervativaca ne treba tražiti da se odreknu svih interesa, a istinski liberalni demokrati ne bi smjeli htjeti zadovoljiti sve.

Ad. 2. Liberalna demokracija mora se braniti od onih političkih struja i pokreta koje djeluju na temelju istine a ne većine. Nova liberalna demokracija počiva na temeljima većinskog odlučivanja a ne odlučivanja na temelju istine. Za nju vrijedi geslo: *većina a ne istina*. Ova deviza ide prividno u susret zastupnicima onih masivnih narodnih, religijskih ili klasnih homogenizacija koje su karakteristične za totalitarnu demokraciju masa. Lübbe prividno čini ustupke plebiscitarnoj diktatorskoj državi. Ali odmah kaže: »Važi načelo većina iznad istine i evidentno je da to većinsko pravilo može u liberalnoj zajednici važiti samo zato jer su u njoj maksimalno ograničena životna područja koja trebaju biti podložna važanju većinskog načela.«³ O čemu u liberalnoj demokraciji nije moguće većinski odlučivati?

² ibidem, str. 97.

³ ibidem, str. 100.

Naravno o ljudskim pravima, o vjeroispovijesti, o narodnoj pripadnosti, o govoru, o privatnom vlasništvu itd. različito od ustava do ustava. O tim pitanjima nije moguće demokratski odnosno većinski odlučivati zato, jer kada bi se to pokušalo bili bismo suočeni s građanskom neposlušnošću onih građana koji sebi ne dopuštaju da se odlučuje o njihovoj vjeri, narodnosti, jeziku, imovinskom stanju, političkom uvjerenju itd. Naravno, ovako interpretirano načelo *većina iznad istine* dijeli cjelokupni društveni život na onaj politički i onaj nepolitički. Liberalna demokracija insistira baš na toj razlici. Javnost i novinarstvo suočeno s tom diobom cjelokupnog društvenog života na politički i vanpolitički operira stoga s dva ključna pojma za takav sustav odnosa: s pojmom *politizacije* i s pojmom *depolitizacije*. To znači da smo u novinarstvu ali i u životu političkih stranaka faktički suočeni s otvorenim procesom u kojem se pojedina životna pitanja mogu politizirati ili depolitizirati. Da li politizirati ili depolitizirati armiju, policiju, jezik, privredu, kulturu, školstvo, vjeru, narodnost ili ništa manje kakvu financijsku ili ljubavnu aferu, pitanje je sad. Često puta i sudovi imaju posla sa slučajevima protupravne politizacije, ali političke povrede vanpolitičkih ljudskih prava. Umjesto sudova ovdje bi trebala djelovati politička kultura. Ona je u prvom redu svijest o razlici političkog od svih drugih oblika ljudskog djelovanja. Novinarstvo u pluralističkom društvu treba razlikovati političko od nepolitičkog i štiti ljudska prava na privatnost, ili ono isto tako mora moći neko vanpolitičko pitanje politizirati kao i neko političko pitanje depolitizirati. Ono mora istraživati javni život i otkrivati političko u nepolitičkom i nepolitičko u političkom. Primjerice, država se ne smije miješati u privredu pogotovo ne u privatno vlasništvo. Ali ako neki koncern postane jači od same države onda država može odlučiti da ga se politički, naime, većinski raskomada. Kao što je vidljivo, većinski princip kao formalni princip važi u liberalnoj demokraciji pod određenim uvjetima jasnog razgraničenja političke od ostalih sfera života u kojima vrijede drugačiji principi odlučivanja i gdje većinsko odlučivanje nije primjenjivo kao u slučaju znanosti, umjetnosti, religije i slično. Time je vidljivo da su većinsko odlučivanje i razgraničenje političke od drugih sfera života stupovi liberalne demokracije.

Ad. 3. Liberalna se demokracija mora braniti i od zastupnika teorije *totalne emancipacije*. Teorija totalne emancipacije, od svih pa i političkog otuđenja, u sistemima posredničke liberalne demokracije izravno je suprotna teoriji neposredne direktne konfesionalno, nacionalno ili klasno reducirane demokracije masa.

Teorija totalne emancipacije polazi od pojedinca kao najviše vrijednosti. Da bi takav pojedinac mogao neposredno koegzistirati s drugim pojedincima lišava ga ta teorija svih kontingentnih momenata njegova prirodnog, povijesnog ili interesebnog porijekla i tako konstruira kao apstraktnog pojedinca bez posebnih povijesnih svojstava. Liberalna demokracija ne želi, međutim, neposrednu intersubjektivnu koegzistenciju istovjetnih pojedinaca, već demokratski suživot historijskim i drugim porijeklom različitih osoba: Što smo to smo snagom slučajnog porijekla koje utemeljuje naš identitet. Taj posebni identitet nije prepreka emancipaciji već ono što u demokratskom pluralističkom poretку upravo želimo biti,⁴

⁴ ibidem, str. 101.

naime, posebne osobe a to nam jedino takav poredak, barem u naše vrijeme, omogućuje.

Ad. 4. Sva tri protivnika koji ugrožavaju liberalnu demokraciju naime: kritičari svake *formalne demokracije*, kritičari institucionalno ograničenog *većinskog odlučivanja* u pluralističkoj demokraciji i zastupnici teorije *totalne emancipacije* pojedinca od svakog nadindividualnog posredovanja kojem bi se morao pokoriti ujedinjeno su prema mišljenju Lübbe jednom generalnom opasnošću koja prijeto liberalnoj demokraciji a to je *politizacija morala*. O politizaciji povijesti ili o historizmu nećemo ovdje govoriti.

Naviknuti smo da zastupamo tezu o depolitizaciji religije, umjetnosti, znanosti, jezika, armije, policije i slično. Naravno, u tim je sferama političko odlučivanje evidentno na krivom mjestu. Većinsko odlučivanje o pitanjima svetog trojstva, o pitanjima ispravnosti teorije relativiteta, ili o komandiranju divizijom u toku forsiranja Volge, evidentna je glupost. Ali to ne znači da se sva ta područja ne bi mogla i već nisu politizirala, naravno, s katastrofalnim konsekvencijama. Lübbe sada zastupa tezu da je za liberalnu demokraciju najopasnija *moralizacija politike*, odnosno *politizacija morala*.

Moralne norme važe intersubjektivno ali nemaju snagu formalnih obligacija niti povlače za sobom izravne pravne konsekvencije. Budući da moralne norme reguliraju život zajednice izvan okrilja državnih formi kao izraza političke volje, to politizacija morala izravno ugrožava pravni poredak liberalne demokracije. Na pitanje što je politički moralizam kao najveći neprijatelj liberalne demokracije, Lübbe odgovara: »Politički moralizam je samoovlaštenje za kršenje pravila općeg prava i moralnog common sensa s pozivanjem na više pravo, vlastite, prema ideološkim mjerilima, bolje stvari«.

Građanska pobuna, terorizam i nasilje bili bi puki kriminal kada se ne bi pozivali na neku višu istinu nasuprot vladajućeg morala i vladajućeg pravno-političkog poretka. Politički moralizam ovlašćuje svoje sljedbenike na kršenje zakona u ime višeg odnosno boljeg uvjerenja. Velikim trijumfom političkog moralizma Lübbe smatra fašizam i boljševizam. Ubijanje drugih ljudi iz uvjerenja u svoju bolju stvar i to bez zakona i suda to je konačni rezultat političkog moralizma kojega Lübbe na egzemplarni način nalazi na djelu u Himmlerovom govoru 4. 10. 1943. u Posenu: »Većina Vas zna što znači kada 100, kada 500 ili 1000 leševa leži na gomili. To izdržati i pritom, nezavisno o iznimkama ljudske slabosti, ostati čistit to nas je učinilo tvrdim. To je slovo slave naše povijesti koje nije zapisano niti će ikada biti zapisano...«.⁶ Slično opravdavanje zločina nalazi Lübbe u boljševičkoj štampi u doba revolucije.

Poanta je jasna: grupa kriminalaca ne može srušiti državu, ali ako se organizira grupa koja se moralno poveže nekom idejom, nekom vrijednošću poput vjere, nacije, klase, slobode, istine i počne djelovati izvan zakona i makakvog pravila na temelju čiste neposredne odanosti i pripadnosti toj ideji, dakle, na temelju

⁵ Hermann Lübbe, *Politischer Moralismus*, Styria, Graz, Wien, Köln 1987, str. 120.

⁶ Hermann Lübbe, *Die Aufdringlichkeit der Geschichte*, str. 91.

čiste savijesti kao jedine unutrašnje policije, tada je kraj svakoj pravnoj državi i liberalno-pluralističkoj demokraciji. Moralno oboružani pojedinci prijete svakoj demokraciji ukoliko ona ne razvije strategiju borbe protiv tog realno mogućeg zla. Ako u pluralističkom liberalno demokratskom poretku trenutno vladajuća većina svoje političke konkurente bilo u parlamentu bilo izvan njega svojim odlukama tjera u moralno ogorčenje, tada se rađa i ekstremizam moralnog djelovanja u ime istine, u ime slobode, u ime tradicije naroda, u ime čovječanstva. Naravno, moralni ekstremizam i moralno ogorčenje ne rađa se samo kod onih skupina koji u procesu većinskog odlučivanja ostaju u manjini, već je i mnogo šira konsekvencija našeg suvremenog života. U kompliciranim strukturama suvremenog znanstvenotehničkog života pojedinci i čitave skupine postaju elementarno nesigurne u djelovanju jer im zbilja postaje neprovidna i komplicirana. Ta nesigurnost rađa kod mnogih dezorijentaciju i sumnje u važnije makakvog *common sense*. Iz takvih situacija objektivne nemoći pred problemima izrasta potreba za traženjem neprijatelja koji su za sve krivi. Jesu li krivci za sve plemići i svećenstvo, buržuji, proleter, crnci, Židovi, Hrvati ili Srbi posve je svejedno kako se historijski očitovale. Politizacija morala predstavlja oblik pojednostavljenja stvarno kompliciranih životnih situacija, pa moralno politički »živčani slom« nije stvar koju bismo smjeli potcijeniti. Danas živimo u psihozi prijetećeg moralno političkog »živčanog sloma«. Na kome će se iskaliti nemoćni bijes ugroženih ljudi još nije određeno, ali za krivcima se traga svim intenzitetom. Naravno, u prirodi je moralnog djelovanja redukcija kompleksnih situacija na jednostavnije, jer moral je nešto subjektivno i kao takvo mora i dalje postojati. Političko djelovanje mora biti moralno. I bilo bi bolesno ostaviti u službi ministra koji potkrada državnu kasu, ili traži namještenja svojoj rodbini, ali ono što je već uvijek razumljivi moralni *common sense* nije dakako isto što i politizacija morala, ili moralizatorska politika.

Liberalno-demokratski inspirirana štampa mora razobličavati uzroke moralnog ogorčenja ljudi, ona mora objašnjavati strukturu neprovidnih situacija kako bi razgrađivala ogorčenje, koje se može pretvoriti u lavinu dezorijentiranog narodnog gnjeva, u izvanredno stanje, u mrak u kojem su sve krave crne.